

مسجد جامع عتیق شیراز

قدمت مسجد جامع عتیق

مسجد عتیق که به آن مسجد آدینه نیز گفته می‌شود، قدیمی‌ترین مسجد شیراز است و در شرق حرم شاهچراغ قرار دارد به نحوی که یکی از ورودی‌های آن از داخل حیاط حرم شاهچراغ است. کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد این مسجد را روی بقایای عبادتگاهی قدیمی (احتمالاً آتشکده) بنا کرده‌اند و حتی نقشه بنای قبلی در طراحی مسجد نیز تأثیر گذار بوده است.

این عبادتگاه قدیمی مربوط به دوره پیش از اسلام است، ولی به علت محدودیت در کاوش‌ها مشخص نیست متعلق به کدام یک از دوره‌های تاریخی است. ساخت بنای این مسجد متعلق به دوران حکومت عمرولیث صفاری، دومین فرمانروای سلسله صفاریان یعنی بین سال‌های ۲۶۵ هجری قمری تا ۲۸۷ هجری قمری است. بنای این مسجد در طول حیات خود بارها مرمت شده است که بسیاری از این مرمت‌ها قدمت قابل توجهی دارند.

مسجد عتیق و حافظ

امین احمد رازی تذکره‌نویس و ادیب ایرانی قرن یازدهم هجری صاحب کتاب چهارجلدی هفت‌اقلیم که در سال ۱۰۱۰ هجری قمری در بخشی از کتاب هفت‌اقلیم خود که در مورد حافظ شیرازی است، مسجد عتیق را مسجدی می‌داند که حافظ شیرازی خود را ملزم کرده بوده که هر شب جمعه به این مسجد بیاید و به تلاوت قرآن بپردازد. همچنین برخی از محققان ادبی با توجه به این که حافظ از طریق مشاغل دیوانی (حکومتی) امرامعاش می‌کرده است، معتقد هستند که از طرف شاه اسحاق اینجو، مسئولیت دارالمصحف به حافظ داده شده بوده و علت حضور حافظ در مسجد عتیق در کنار مطلبی که امین احمد رازی گفته، عهده‌دار این مسئولیت نیز بوده است.

ساختمان مسجد عتیق

در ساختمان این مسجد، هر یک از چهار ضلع بنا دارای ویژگی‌های ارزشمند معماری است و از این حیث مورد توجه هنردوستان و علاقه‌مندان به معماری ایرانی قرار می‌گیرد.

مقدمه

مسجد جامع عتیق شیراز، قدیمی‌ترین مسجد شیراز است که مسجد جمعه یا آدینه نیز نامیده می‌شود. بنای اولیه این مسجد در سال ۲۸۱ هجری قمری در زمان عمرو لیث صفاری ساخته شده است.

پس از ورود اسلام به ایران در تمامی دوره‌های تاریخی در کنار ابنیه تاریخی مربوط به هر دوره، حکمرانان و بزرگان مردم، اقدام به ساخت مساجدی کرده‌اند که اکنون یکی از عناصر شناخت تاریخ این سرزمین به شمار می‌روند. هر کدام از شهرهای این سرزمین که از حیث قدمت صاحب‌امتیاز باشند، یک یا چند مسجد تاریخی را نیز در خود جای داده‌اند؛ مانند شهر شیراز که مساجد کم‌ظهوری از لحاظ تاریخی و ارزش‌های معماری در آن وجود دارد.

مرمت‌های انجام‌شده در این مسجد

- در زمان اتابکان فارس یعنی نیمه قرن ششم هجری قمری و دوره ضعف حکومت سلجوقی در فارس
- در زمان سلطان ابراهیم میرزا، پسر شاهرخ گورکانی (بزرگ‌ترین پادشاه تیموریان) که در سال ۸۱۷ هجری قمری از سوی پدر، فرمانروای فارس و توابع آن شد
- در چند نوبت در دوران حکومت صفوی
- در سال ۱۳۱۵ به کمک مردم و با همکاری اداره باستان‌شناسی
- از دیگر مشاهداتی که قدمت این مسجد را تأیید می‌کند، توصیف این بنا در سفرنامه‌های کهن است. مقدسی، جهانگرد اوایل قرن چهارم هجری قمری، مسجد عتیق را در هفت‌اقلیم بی‌نظیر می‌داند و ابن بطوطه، سیاح معروف قرن هشتم هجری قمری، در سفرنامه خود، مسجد عتیق را یکی از وسیع‌ترین و زیباترین مساجد جهان معرفی می‌کند.
- این مسجد در ۱۵ دی‌ماه ۱۳۱۰ و به شماره ۷۲ در میان آثار ملی ایران ثبت شده است.

دارالمصحف

در نیمه قرن هشتم هجری (۷۵۲ هجری قمری) و به دستور شاه اسحاق اینجو معروف‌ترین و واپسین فرمانروای آل اینجو و هم‌عصر حافظ شیرازی که در اواخر دوره ایلخانان بر فارس و اصفهان حکومت می‌کرد، در میان حیاط مسجد عتیق، ساختمانی به نام دارالمصحف بنا شده است که نام دیگر آن خدای‌خانه بوده، زیرا کتابت و نگهداری قرآن مجید از آن استفاده می‌شده است.

حافظان قرآن به این مکان می‌آمدند و به تلاوت قرآن می‌پرداختند و کاتبان نیز در حین تلاوت اقدام به کتابت قرآن می‌کردند.

در این عمارت، یک قرآن سی‌پاره (سی جزئی) مربوط به دوره شاه اسماعیل صفوی وجود داشته که در گوشه تمامی صفحات آن، نام مسجد نوشته شده است. اکنون این قرآن به همراه چند قرآن تک جزئی که آن‌ها هم از قرآن‌های موجود در این عمارت بوده‌اند در موزه پارس شیراز نگهداری می‌شوند.

عمارت دارالمصحف، عمارتی چهارگوش است که در هر یک از گوشه‌های خود یک ستون مدور دارد. این عمارت در چهار ضلع خود، ایوان دارد و اتاقی در وسط آن قرار گرفته که از ایوان‌های شمالی و جنوبی دارای ورودی است. کتیبه این عمارت، نمونه ارزنده‌ای از هنر خطاطی ایرانی و شامل اشعار عربی در شأن قرآن و به خط ثلث است. این کتیبه اثر پیر یحیی جمالی صوفی از خوش‌نویسان صاحب‌نام سده هشتم هجری است. این عمارت که از سنگ و گچ ساخته شده است تنها یک‌بار و در مرمت مسجد عتیق در سال ۱۳۱۵ مرمت شده است.

ضلع غربی (رو به آفتاب)

در ورودی حرم آستان مقدس شاهچراغ در این ضلع قرار دارد. رواق‌هایی زیبا در قالب ده دهانه در این ضلع وجود دارند که در انتهای آن‌ها در ورودی شبستانی قرار گرفته که در ضلع جنوبی است.

ضلع جنوبی (پشت به قبله)

این ضلع دارای طاق‌نمایی پهن و بلند بوده که در طول زمان خراب و در سال ۱۳۴۸ خورشیدی بازسازی شده است. شبستانی که در این ضلع قرار دارد، شبستانی قدیمی است. این شبستان عرض کمی دارد و در دو طرف آن، طبقه دوم نیز ساخته شده است و سقف آجری و محراب بسیار زیبایی دارد. سقف این محراب با کاشی آبی، مقرنس کاری شده و در دو سوی محراب، دو ستون سنگی مارپیچ قرار دارد. در کنار محراب نیز منبری چوبی با سیزده پله قرار دارد که منبری کهن به شمار می‌رود.

ضلع شرقی (پشت به آفتاب)

طاق‌نمای این ضلع همانند طاق‌نمای ضلع جنوبی، پهن و بلند است با این تفاوت که درون آن هشت طاق‌نمایی

ضلع شمالی (رو به قبله)

این ضلع دارای دو ورودی است؛ یکی در شمال شرقی و دیگری در شمالی که معروف به در دوازده امام است. یک ایوان و یک شبستان نیز در این سمت مسجد قرار دارد.

در شمالی را از این جهت در دوازده امام نامیده‌اند که سردر آن با کاشی، مقرنس کاری شده و در جرزهای دو طرف سردر، چهار کتیبه نصب شده که اسامی دوازده امام روی آن‌ها نگاشته شده است. در بالای این سردر، کتیبه دیگری نیز وجود دارد که مربوط به دوره صفوی و به خط علی جوهری است و تاریخ یکی از مرمت‌های مسجد در دوره صفوی (۱۰۳۱ هجری قمری) در آن قید شده است.

در این ضلع، طاق‌نمای بلندی مشهور به طاق مروارید وجود دارد که سقف آن با آجر، مقرنس کاری شده و دارای دو گلدسته بلند است. در طرف مغرب این طاق‌نما دالانی به سمت در دوازده امام وجود دارد و در پشت دالان هم شبستانی با پهنای کم قرار دارد که در سال‌های اخیر به‌عنوان دفتر مسجد از آن استفاده می‌شود.

شبستان بزرگ مسجد که پنج در آهنی به‌عنوان ورودی و محراب زیبایی از سنگ دارد در طرف مشرق طاق مروارید قرار دارد.